

Bijbel

met bijdragen over geloof,
cultuur en wetenschap

Bijbel met bijdragen over geloof, cultuur en wetenschap

NBV21

Eerste druk 2022

ISBN 978-90-8912-412-8

NUR 701

Ontwerp omslag: Studio Joost Grootens.

Ontwerp en opmaak Bijbeltekst, topics en toelichtingen en voor- en nawerk: 2K/DENMARK. Bijbeltekst gezet in Lexicon, het lettertype ontworpen door Bram de Does.

Ontwerp lay-out en opmaak themapagina's: Studio Joost Grootens.

Druk- en bindwerk: Druckerei C.H. Beck, Nördlingen.

Redactie:

Prof.dr. K. van Bekkum

Prof.dr. G. van den Brink

Dr. A.M. Schol-Wetter

Prof.dr. A. Zwiep

Auteurs:

Aan deze uitgave hebben ruim zestig wetenschappers een bijdrage geleverd. Een overzicht van alle auteurs en hun bijdragen is te vinden op p. 1645.

Eindredactie:

Drs. A.M. Bol-Driehuisen

Y.E. Bos

D. de Gelder MA

Dr. M. van der Vorm-Croughs

© 2022 Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap, Haarlem/Antwerpen

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor informatie over het citeren of overnemen van teksten uit deze Bijbelvertaling, zie bijbelgenootschap.nl/voorwaarden.

nBg Nederlands-Vlaams
Bijbelgenootschap

De Bijbel voor iedereen

Het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap (NBG) brengt de Bijbel dichtbij, al meer dan 200 jaar. In de Bijbel horen wij Gods boodschap van liefde voor de wereld, die ons in beweging brengt en onze weg verlicht. Daarom willen we dat mensen in binnen- en buitenland toegang krijgen tot de Bijbel.

Woord vooraf

De Bijbel inspireert miljoenen mensen, wereldwijd. In de eeuwenoude teksten horen ze de boodschap van Gods liefde voor de wereld en de opdracht om die liefde met anderen te delen. Tegelijkertijd kunnen Bijbelteksten ook ‘schuren’, bijvoorbeeld wanneer ze ons als lezers een kritische spiegel voorhouden, of ons vragen uit onze *comfort zone* te stappen.

Er zijn ook teksten die op een andere manier ongemak oproepen, bijvoorbeeld doordat ze op gespannen voet staan met ons moderne mensbeeld, met inzichten uit de natuurwetenschappen, of met de manier waarop we onze maatschappij hebben ingericht. Dat leidt tot – soms felle – kritiek op de Bijbel, en tot verlegenheid bij lezers die hem desondanks als relevant en zelfs onmisbaar ervaren.

De Bijbel met bijdragen over geloof, cultuur en wetenschap is bedoeld om lezers te helpen de kloof tussen het Bijbelse en het hedendaagse wereldbeeld te duiden en waar mogelijk te overbruggen. Ruim zestig wetenschappers uit de breedte van de kerken en van verschillende universiteiten (en daarbuiten), van Bijbelgeleerden tot sterrenkundigen, hebben er elk vanuit het eigen vakgebied aan meegewerkt. De auteurs dragen alles bij elkaar een schat aan informatie aan. Het accent ligt daarbij allereerst op informeren, maar vaak klinkt ook een persoonlijke insteek of afweging door. Deze komt niet noodzakelijkerwijs overeen met de afwegingen die de redactie of het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap maakt. De uitgave is dan ook niet bedoeld om eenduidige antwoorden te geven op de vragen van huidige lezers, maar als gids op hun weg met de Bijbel.

De Bijbel met bijdragen over geloof, cultuur en wetenschap is een uitgave van het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap in samenwerking met de Vrije Universiteit te Amsterdam (Faculteit Religie en Theologie). We hopen en verwachten dat de uitgave zal helpen om de Bijbel op een vruchtbare manier in gesprek te brengen met de inzichten en ervaringen van huidige lezers, binnen en buiten geloofsgemeenschappen. We zien uit naar open gesprekken over wat ons aantrekt en wat ons afstoot, en over wat tijdelijk is en wat blijft, in het geloof dat juist door wrijving glans ontstaat.

Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap

Inhoud

Woord vooraf	3
Inleiding	7
Leeswijzer	11

Oude Testament

Genesis (Gen.)	15
Exodus (Ex.)	82
Leviticus (Lev.)	131
Numeri (Num.)	169
Deuteronomium (Deut.)	220
Jozua (Joz.)	266
Rechters (Recht.)	297
Ruth (Ruth)	328
1 Samuel (1 Sam.)	333
2 Samuel (2 Sam.)	373
1 Koningen (1 Kon.)	409
2 Koningen (2 Kon.)	447
1 Kronieken (1 Kron.)	484
2 Kronieken (2 Kron.)	519
Ezra (Ezra)	562
Nehemia (Neh.)	575
Ester (Est.)	592
Job (Job)	603
Psalmen (Ps.)	653
Spreuken (Spr.)	807
Prediker (Pred.)	859
Hooglied (Hoogl.)	871
Jesaja (Jes.)	883
Jeremia (Jer.)	986
Klaagliederen (Klaagl.)	1078
Ezechiël (Ezech.)	1089
Daniël (Dan.)	1149
Hosea (Hos.)	1169
Joël (Joël)	1181
Amos (Amos)	1188
Obadja (Ob.)	1196
Jona (Jona)	1198
Micha (Micha)	1201
Nahum (Nah.)	1211
Habakuk (Hab.)	1216
Sefanja (Sef.)	1221
Haggai (Hag.)	1226
Zacharia (Zach.)	1229
Maleachi (Mal.)	1240

Nieuwe Testament

Het evangelie volgens Matteüs (Mat.)	1247
Het evangelie volgens Marcus (Marc.)	1291
Het evangelie volgens Lucas (Luc.)	1319
Het evangelie volgens Johannes (Joh.)	1365
De handelingen van de apostelen (Hand.)	1397
De brief aan de Romeinen (Rom.)	1442
De eerste brief aan de Korintiërs (1 Kor.)	1462
De tweede brief aan de Korintiërs (2 Kor.)	1482
De brief aan de Galaten (Gal.)	1494
De brief aan de Efeziërs (Ef.)	1501
De brief aan de Filippijzen (Filip.)	1508
De brief aan de Kolossenzen (Kol.)	1514
De eerste brief aan de Tessalonicenzen (1 Tes.)	1519
De tweede brief aan de Tessalonicenzen (2 Tes.)	1523
De eerste brief aan Timoteüs (1 Tim.)	1526
De tweede brief aan Timoteüs (2 Tim.)	1531
De brief aan Titus (Tit.)	1535
De brief aan Filemon (Filem.)	1538
De brief aan de Hebreërs (Hebr.)	1540
De brief van Jakobus (Jak.)	1554
De eerste brief van Petrus (1 Petr.)	1559
De tweede brief van Petrus (2 Petr.)	1564
De eerste brief van Johannes (1 Joh.)	1569
De tweede brief van Johannes (2 Joh.)	1574
De derde brief van Johannes (3 Joh.)	1575
De brief van Judas (Judas)	1576
Openbaring van Johannes (Op.)	1578
Woordenlijst	1597
Register op onderwerp en literatuurlijst	1602
Studie- en werkmateriaal	1614
Alfabetisch overzicht van thema's en topics	1624
Overzicht van alle bijdragen per Bijbelboek	1630
Alfabetische lijst van trefwoorden	1640
Overzicht van de auteurs en hun bijdragen	1645
Verantwoording NBV21	1651
Kaarten	1657

Inleiding

De Bijbel is een oud boek – of eigenlijk een hele verzameling oude boeken – afkomstig uit lang vervlogen antieke culturen. Kan de Bijbel nog wel betekenis hebben voor hedendaagse lezers? Dat is een reële vraag. Toch beantwoorden talloos veel mensen die vraag volmondig met ‘ja’. Want hoeveel er ook verandert in de wereld om ons heen en in de manier waarop we die wereld interpreteren, sommige dingen zijn van alle tijden. Mensen zoeken bijvoorbeeld in alle tijden naar zin en betekenis, naar hun plek in de wereld. En velen vinden daarbij houvast in de Bijbelse boodschap. Bovendien: de God van wie de Bijbel getuigt blijft volgens diezelfde Bijbel door alle eeuwen heen dezelfde, trouw aan zichzelf en zijn schepping.

Ondanks de enorme afstand tussen de ontstaanstijd van de Bijbel en ons eigen leven kan de Bijbel ons nog altijd rechtstreeks aanspreken. Daar is soms niet eens uitleg voor nodig. Veel Bijbellezers hebben ervaren dat de Bijbel voor zichzelf kan spreken. Ze lezen de Bijbel dan ook ‘met het hart’. In een innige omgang ermee, vaak omgeven door gebed en meditatie, ontdekken ze hoe de Bijbel van God getuigt en wat God hen erdoorheen te zeggen heeft. Zo is het de eeuwen door gegaan en zo gaat het vandaag nog. In die zin is de Bijbel een boek om mee te leven voor mensen van alle tijden.

Primitief?

Dat neemt niet weg dat er in de Bijbel passages voorkomen die ons echt vreemd zijn en die hun geheimen ook niet zomaar prijsgeven. Dat hangt vaak samen met de grote afstand in tijd, plaats en cultuur. Door die afstand wekt de Bijbel soms de indruk in een andere wereld opgesloten te zitten, met gebruiken en normen die ons niet veel meer zeggen en soms zelfs tegen de borst stuiten. Denk bijvoorbeeld aan de uitgebreide en vaak bloederige offercultus. Het is verleidelijk om die als primitief en betekenisloos weg te zetten. Maar door studie te maken van andere culturen hebben we met vallen en opstaan geleerd

dat het woord ‘primitief’ in dit verband niet deugt. Door zo jezelf als maatstaf te nemen, ontnem je je namelijk de mogelijkheid om iets van zo’n totaal andere cultuur te leren. Van zo’n houding worden we doorgaans niet wijzer. Beter is het om dóór te vragen. Dan blijkt vaak dat er achter zulke oude cultuuruitingen motieven schuilgaan die ons nog altijd het nodige te zeggen hebben.

Open houding

Deze speciale uitgave van de Bijbel is bedoeld om de lezer te helpen de kloof tussen de tijd van de Bijbel en onze eigen tijd te overbruggen en zo het begrip van en voor de Bijbel te bevorderen. Dat kan alleen als we een open houding aannemen. Natuurlijk mogen we – om bij het genoemde voorbeeld te blijven – blij zijn dat we andere middelen en wegen hebben gevonden om onze toewijding aan God vorm te geven dan dagelijkse dierenoffers, zoals die in de tijd van de Bijbel aan de orde waren. Maar we zouden onszelf tekortdoen door te denken dat die dagelijkse offers gebracht werden door mensen die ‘primitiever’ waren dan wij. Beter kunnen we vragen: wat betekenden zulke offers voor hen, met welke levensvragen waren ze verbonden, hoe hielden ze hen in hun verbondenheid met God en met elkaar? En hebben wij misschien iets gemist als we geen idee meer hebben van wat het inhoudt om iets van jezelf op te offeren?

De offercultus is zomaar een voorbeeld van een veranderde cultuuruiting die vreemdend kan werken bij het lezen van de Bijbel, en waarbij het kan helpen om daar enige toelichting bij te krijgen die het verschil tussen toen en nu niet alleen benoemt maar ook uitlegt. Dat is dan ook het doel van de toelichtingen in deze speciale uitgave van de Bijbel: het zijn geen exegetische aantekeningen (daar zijn al commentaarreeksen mee volgeschreven), en ze geven ook niet alleen maar informatie over de wereld van de Bijbel (daar zijn studiebijbels en Bijbelse woordenboeken voor). De bijdragen in deze Bijbel

willen de lezer helpen om na te denken over hoe allerlei teksten en thema's uit de Bijbel in verband gebracht kunnen worden met ons leven vandaag. Ze zijn, met andere woorden, vooral hermeneutisch van aard.

Verskillende soorten kennis

We beseffen dat we daarbij onvermijdelijk tegen allerlei lastige en gevoelige kwesties aanlopen, waarover zeer verschillend wordt gedacht. Hoe zien we bijvoorbeeld bepaalde Bijbelteksten in het licht van discussies over gender, (homo)seksualiteit en het ontstaan van de wereld, zonder allerlei plooiën gemakshalve glad te strijken? En hoe moeten we omgaan met passages in de Bijbel waarin God lijkt op te roepen tot geweld? Over die vragen wordt binnen kerken en geloofsgemeenschappen veel gediscussieerd en de artikelen die aan de *Bijbel met bijdragen over geloof, cultuur en wetenschap* zijn toegevoegd geven ook geen definitief antwoord. Wel voorzien ze de lezer van goede informatie, zodat die geholpen wordt bij het maken van een eigen beargumenteerde afweging.

Zoals de ondertitel laat zien, richten de toelichtingen zich niet alleen op geloof en cultuur, maar ook op wetenschap. De afstand tussen de Bijbel en het hedendaagse leven hangt in veel gevallen samen met de ontwikkeling van de wetenschappen – vooral, maar zeker niet alleen, die van de natuurwetenschappen. Om vragen die in dit verband leven een plek te geven, zijn ook diverse bijdragen opgenomen die niet zozeer vertrekken vanuit de Bijbeltekst maar juist vanuit een bepaald wetenschapsgebied, bijvoorbeeld astronomie, biologie, geneeskunde, filosofie, geschiedenis of psychologie. Hoe kunnen belangrijke kwesties die daarin aan de orde zijn, verbonden worden met wat we in de Bijbel lezen? Behalve theologen en Bijbelwetenschappers hebben aan deze 'wetenschapsbijbel' daarom ook vertegenwoordigers van deze andere vakgebieden meegewerkt. Het uitgangspunt is daarbij dat wetenschappelijke kennis voluit serieus genomen wordt, zonder haar tot enige mogelijke of geldige bron van kennis te verklaren. Want er is ook nog zoiets als alledaagse omgangskennis en er is geloofskennis – oftewel vertrouwelijke omgang met God, zoals de Bijbel daar op

veel plaatsen over spreekt. Deze vormen van kennis zijn van een eigen orde, maar daarom niet minder belangrijk dan wetenschappelijke kennis.

Universeel, maar niet los verkrijgbaar

Wetenschappelijke ontdekkingen hebben ons wereldbeeld wel ingrijpend veranderd ten opzichte van dat van de Bijbel. De denkwereld van de Bijbelschrijvers en hun eerste lezers was trouwens ook al niet eenduidig. We kunnen dan ook niet zomaar spreken over 'het Bijbelse wereldbeeld'. Desondanks verschilt de denkwereld van de Bijbel vaak van onze denkkaders. Dat hoeft onze toegang tot de Bijbel niet in de weg te staan, maar het is wel iets om rekening mee te houden. Veel Bijbellezers voelen dat intuïtief al aan. Bijvoorbeeld wanneer Bijbelpassages veronderstellen dat de kosmos uit drie lagen bestaat: een gebied boven de aarde, waar vaak water vermoed wordt, de aarde zelf, en dan een gebied onder de aarde waar zich ook weer water bevindt. We vinden dit onder meer terug in het gebod uit Exodus 20 om geen afbeelding te maken 'van iets dat in de hemel hierboven is of van iets beneden op de aarde of in het water onder de aarde'. Zulke kosmologische voorstellingen zijn de onze niet meer, en het is goed dat te beseffen. Maar dat doet natuurlijk geen afbreuk aan de onderliggende bedoeling van de tekst. Die bedoeling is niet wetenschappelijk van aard maar religieus: de Bijbel wil ons een bepaalde houding tegenover God bijbrengen. Deze wordt verwoord in een voorstelling die voor de eerste lezers herkenbaar was.

Met dit voorbeeld suggereren we niet dat je als het ware een tijdloze inhoud uit de tijdgebonden vorm van de Bijbeltekst kunt pellen. Het is namelijk wel de vorm die de boodschap draagt. En ook van die vorm valt vaak echt wat te leren, al was het maar dat ónze specifieke manier van kijken ook maar beperkt is. Maar juist daarom is het bij het Bijbel lezen wel van belang de specifieke rol van destijds gangbare voorstellingen en wereldbeelden te onderkennen en in rekening te brengen.

We kunnen het voorgaande ook meer theologisch formuleren: zoals God in Jezus gelijk geworden is aan de mensen, zo is God ook

bereid geweest om zijn woorden aan te passen aan het menselijk spreken en denken. En zoals Jezus niet alleen voor zijn tijdgenoten mens geworden is maar voor alle mensen, zo spreekt de Bijbel niet alleen tot degenen die de cultuur en wereldbeelden van de Bijbelschrijvers delen, maar tot mensen van alle tijden en culturen. Tegelijk is wat de Bijbelschrijvers te zeggen hebben niet buiten de Bijbelse cultuur om toegankelijk, zoals ook Jezus alleen maar begrepen kan worden vanuit zijn Joodse achtergrond.

Hoe is de ‘wetenschapsbijbel’ opgebouwd?

De *Bijbel met bijdragen over geloof, cultuur en wetenschap* bevat de complete tekst van de NBV21. Aan de Bijbeltekst zijn drie soorten teksten toegevoegd – uiteraard door de vormgeving duidelijk onderscheiden van de Bijbeltekst zelf.

Allereerst zijn op aparte pagina’s ruim twintig uitgebreide *thema*-artikelen opgenomen over onderwerpen die door de hele Bijbel heen van betekenis zijn (denk aan wonderen, dood en hiernamaals, gender, de beleving en rechtvaardiging van geweld enzovoort). Daarnaast staan er naast de Bijbeltekst zo’n vijftig *topics* over meer afgebakende onderwerpen (denk aan bezetenheid, toeval, discriminatie enzovoort), en ongeveer tweehonderd *toelichtingen* bij individuele Bijbelteksten. De namen van de auteurs en hun academische inbedding zijn achterin de uitgave te vinden, evenals uitgebreide registers, waarin de bijdragen alfabetisch en op onderwerp geordend terug te vinden zijn. Daarnaast is bij zeven in het oog springende onderwerpen verdiepingsmateriaal toegevoegd, voor individuele studie of voor een groepsgesprek. Voor wie op zoek is naar nog meer achtergronden, is er een lijst met literatuurtips.

Uiteraard kunnen we niet volledig zijn. Maar we zijn van mening dat de gekozen onderwerpen in elk geval een goed beeld geven van het soort vragen die opkomen bij het lezen van de Bijbel. En we hopen dat de diverse bijdragen ook een goede richting wijzen voor hoe in vergelijkbare situaties verantwoord omgegaan kan worden met de ‘botsing’ tussen teksten van toen en het wereldbeeld van nu.

Doelgroep

Op wie richt deze uitgave zich? In principe op iedereen die in de Bijbel geïnteresseerd is, los van bijvoorbeeld leeftijd of kerkelijke achtergrond. In het bijzonder richten we ons op lezers die benieuwd zijn naar de wereld achter Bijbelteksten die in onze beleving ‘schuren’. We denken aan lezers die hun eigen kennis op dit gebied willen verdiepen en hun denkaders verbreden, en die op zoek zijn naar handvatten om het gesprek hierover aan te gaan, binnen en buiten de kerk.

Wat dat laatste punt betreft: de Bijbel wordt nog altijd het meest intensief gelezen en bestudeerd in kerken en geloofsgemeenschappen. Die komen wekelijks – en vaak zelfs meerdere keren per week – samen om een Bijbelpassage af te tasten op haar betekenis voor vandaag, zich openstellend voor de stem van God die er zomaar doorheen kan klinken. Maar ook wie zichzelf niet als gelovig en/of kerkelijk ziet, heeft niet per definitie een afkeer van Bijbel en geloof, maar kan er juist nieuwsgierig naar zijn. Wat voor wijsheid is er eigenlijk te vinden in die oude teksten, en wat kan ik daar eventueel mee? Ook voor zulke ‘zoekers’ is deze Bijbeluitgave bestemd.

Dank

Mede namens de overige redactieleden, prof. dr. Koert van Bekkum (ETF Leuven en TU Kampen/Utrecht) en prof. dr. Arie Zwiep (Vrije Universiteit Amsterdam), spreken we graag onze dank uit aan alle auteurs voor hun enthousiasme, hun deskundigheid en soms ook voor hun geduld. De Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit zijn we erkentelijk voor het facilitair ondersteunen van de redactie. Verder werd deze uitgave mede mogelijk gemaakt door bijdragen van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (specifiek het fonds ‘Gewaardeerd!’) en de John Templeton Foundation, die we daar zeer erkentelijk voor zijn. De Templeton Foundation hecht eraan te melden dat opvattingen die geuit worden in door haar gesponsorde projecten niet per se haar eigen opvattingen hoeven te weerspiegelen.

Gijsbert van den Brink (Vrije Universiteit)
Anne-Mareike Schol-Wetter (Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap)

Legenda

De Bijbeltekst waarbij een toelichting of topic is geschreven, is op de volgende manier gemarkeerd:

- ▶ Verwijzing naar een toelichting
- Verwijzing naar een topic.

Onderstreepte tekst (bijvoorbeeld Duurzaamheid, De mens als beeld van God of Deuteronomium 6:4) verwijst naar een themapagina, topic of toelichting elders in de uitgave.

Leeswijzer

In de Hebreeuwse tekst van de Bijbel wordt de God van Israël vaak aangeduid als JHWH. Omdat deze naam van oudsher niet uitgesproken wordt, is al voor het begin van onze jaartelling het gebruik ontstaan in plaats daarvan ‘Heer’ te lezen. In de NBV21 wordt in de lijn van deze traditie de godsnaam JHWH weergegeven met HEER, geschreven met vier kleinkapitalen. Zo is in de vertaling herkenbaar waar Gods onvertaalbare naam in de brontekst staat. Overal waar deze aanduiding voorkomt kan men in aansluiting bij de eigen traditie of voorkeur bijvoorbeeld ook (voor)lezen:

AANWEZIGE
EEUWIGE
ENE
GOD
HEERE
LEVENDE
DE NAAM
ONNOEMBARE

Prediker

1 Hier volgen de woorden van Prediker, zoon van David en koning in Jeruzalem.

Lucht en leegte

- ▶ ² Lucht en leegte, zegt Prediker,
lucht en leegte, alles is leegte. ◀
- ³ Welk voordeel heeft de mens van alles wat hij heeft
verworven,
al zijn moeizaam gezwoeg onder de zon?
- ⁴ Generaties gaan, generaties komen,
maar de aarde blijft altijd bestaan.
- ⁵ De zon komt op, de zon gaat onder,
en altijd snelt ze naar de plaats waar ze weer op zal gaan.
- ⁶ De wind waait naar het zuiden,
dan draait hij naar het noorden.
Hij draait en waait en draait,
en al draaiend waait de wind weer terug.
- ⁷ Alle rivieren stromen naar de zee,
toch raakt de zee niet vol.
De rivieren keren terug
naar de plaats waar ze ontsprongen,
en beginnen weer opnieuw te stromen.
- ⁸ Alles is vermoeiend,
zozeer dat er geen woorden voor te vinden zijn.
De ogen van een mens kijken, en vinden geen rust,
zijn oren horen, en ze blijven horen.
- ⁹ Wat er was, zal er altijd weer zijn,
wat er is gedaan, zal altijd weer worden gedaan.
Er is niets nieuws onder de zon.

1:2 Ps. 62:10;
Pred. 12:8
1:8 Spr. 27:20
1:9 Pred. 3:15

▶ **PREDIKER 1:2** — Welk mens verzucht niet van tijd tot tijd: waar doe ik het allemaal voor? Wat voor zin heeft het als er zoveel misgaat? Wat leveren mijn inspanningen uiteindelijk op? Sommige Bijbeluitleggers benadrukken dat Prediker met het refrein 'lucht en leegte' (*hevel*) aangeeft dat het leven zinloos is, leeg en absurd. Toch roept hij regelmatig op om van het leven te genieten (wij zouden het misschien *YOLO* noemen: 'you only live once'). *Hevel* zinspeelt op de naam Abel (Gen. 4), de eerste mens die stierf, en omschrijft daarmee het

vluchtige karakter van het leven: een ademtocht (vgl. Ps. 39:6; 62:10) of een schaduw die voorbijgaat (vgl. Pred. 6:12; Ps. 39:7; 144:4). De kosmos duurt oneindig voort (1:4-11), maar wij stervelingen zijn slechts een vluchtige ademtocht en het leven vliegt voorbij (vergelijk de hedendaagse kreet *FOMO*: 'fear of missing out').

Het refrein laat ook frustratie zien over gebrek aan maakbaarheid en over het leven als een land van gebroken dromen (2:17-19; 5:12-16; 6:2). Prediker is hierdoor geobsedeerd omdat dit het leven van elke

zin dreigt te beroven. Niemand kan ervoor zorgen dat zijn of haar inspanningen altijd effect hebben (2:21). *Hevel* krijgt hier de betekenis van tevergeefs en ongrijpbaar, even doelloos als achter de wind aan jagen (2:26; 4:4). Het leven is soms ronduit krom en oneerlijk (7:13-15; 8:10-14). Wie leeft als een workaholic of alles probeert recht te buigen wat krom is, krijgt zomaar een burn-out of raakt zwaar gefrustreerd. Het refrein *hevel* is dan een verzuchting die een absurde realiteit onder ogen ziet en benoemt.

¹⁰ Wanneer men van iets zegt: ‘Kijk, iets nieuws,’ dan is het altijd iets dat er sinds lang vervlogen tijden is geweest.

¹¹ De vroegere generaties zijn vergeten, en ook de komende generaties zullen vergeten worden in de tijden die daarna weer komen.

Onderzoek naar wijsheid en dwaasheid

¹² Ik, Prediker, was koning van Israël in Jeruzalem. ¹³ Ik heb met heel mijn hart elke vorm van wijsheid onderzocht, want ik wilde alles wat onder de hemel gebeurt doorgronden. Het is een trieste bezigheid. Een kwelling is het, die de mens door God wordt opgelegd. ¹⁴ Ik heb alles gezien wat onder de zon gebeurt, en vastgesteld dat het niet meer is dan lucht en najagen van wind. ¹⁵ Wat krom is kan niet recht worden gemaakt, en wat ontbreekt kan niet worden meegeteld. ¹⁶ Ik zei tegen mezelf: Ik heb meer en groter wijsheid verworven dan iedereen die vóór mij in Jeruzalem heeft geregeerd. Ik heb veel wijsheid en kennis opgedaan. ¹⁷ Ik heb me er met hart en ziel voor inspannen te ontdekken wat wijs is, en wat dwaas en onverstandig is. Maar ook dat, zo heb ik ingezien, is enkel najagen van wind. ¹⁸ Want wie veel wijsheid heeft, heeft veel verdriet. En wie kennis vermeedert, vermeedert smart.

2 Ik zei tegen mezelf: Kom, laat ik proberen de genoegens van het leven te smaken en te genieten van het goede. Maar ook dat, ontdekte ik, is enkel leegte. ² Vrolijkheid, zei ik tegen mezelf, is niet meer dan dwaasheid. En waar leidt vreugde toe? ³ Ik heb mezelf ondergedompeld in de vrolijkheid van de wijn, en ik greep die dwaasheid aan om te onderzoeken of ik in mijn wijsheid – want die behield altijd de overhand – kon ontdekken wat een mens het beste doen kan, dat luttel aantal levensdagen dat hij doorbrengt onder de hemel.

⁴ Ook heb ik grootse dingen ondernomen: Ik heb voor mezelf pa-

leizen gebouwd en wijngaarden geplant. ⁵ Ik heb tuinen en parken aangelegd en daarin tal van vruchtbomen geplant. ⁶ Ik heb waterbekkens gegraven om een bos met jonge bomen te bevoeien. ⁷ Ik heb slaven en slavinnen gekocht, en ook hun kinderen werden slaven in mijn huis. Ik bezat talrijke runderen, schapen en geiten, meer dan iedereen die voor mij in Jeruzalem heeft geregeerd. ⁸ Ik heb goud en zilver opgestapeld en in de rijkdom gedeeld van koningen en landen. Ik heb zangers en zangeressen aangesteld en het genot geproefd van vele, vele vrouwen. ⁹ Grootse dingen heb ik ondernomen en meer bezit vergaard dan iedereen die vóór mij in Jeruzalem heeft geregeerd. En bij alles wat ik voor mezelf verworven had, behield ik ook mijn wijsheid. ¹⁰ Alles wat mijn ogen vroegen heb ik ze gegund, elke vreugde die mijn hart verlangde heb ik het gegeven, en ik genoot naar hartenlust van al het goede dat ik had verworven. Het was het loon voor mijn gezwoeg. ¹¹ Maar toen nam ik alles wat ik ondernomen had nog eens in ogeschouw, alles wat mijn moeizaam gezwoeg me opgeleverd had, en ik zag in dat het allemaal maar lucht en najagen van wind was. Het had geen enkel nut onder de zon.

¹² Ik nam nog eens in ogeschouw wat wijs is, en wat dwaas en onverstandig is. Wat doet een koning met alles wat zijn voorgangers tot stand hebben gebracht? ¹³ Zeker, ik zag wel in dat wijsheid nuttiger is dan dwaasheid, zoals het licht nuttiger is dan de duisternis. ¹⁴ Een wijze ziet tenminste wat hij doet, terwijl een dwaas in het duister tast. Maar ik weet ook dit: beiden treft hetzelfde lot. ¹⁵ Wat de dwaas treft, treft ook mij, zei ik tegen

1:13 Pred. 3:10
 1:16 1 Kon. 3:12;
 5:9-10; 10:1-13,23
 2:4 1 Kon. 7:1-12;
 9:10;
 1 Kron. 27:27
 2:8
 1 Kon. 10:14,27;
 11:1-3
 2:14 Spf. 17:24;
 Pred. 6:8; 9:2-3;
 Mat. 6:22-23

mezelf, dus waarvoor ben ik eigenlijk zo uitermate wijs geweest? Ook dat is enkel leegte. ¹⁶ Want zowel de wijze als de dwaas zal snel worden vergeten, beiden worden ze voorgoed vergeten. Hoe bitter dat de wijze sterft, niet anders dan de dwaas.

¹⁷ Ik kreeg een afkeer van het leven. Elke bezigheid onder de zon ging me tegenstaan, want het is niet meer dan lucht en najagen van wind. ¹⁸ Van alles waarvoor ik me had afgebeeld onder de zon kreeg ik een afkeer. Ik zou het moeten achterlaten voor mijn opvolger, ¹⁹ en wie zou kunnen zeggen of hij wijs of dwaas zou zijn? Toch zou hij de macht verwerven over alles wat ik met mijn wijsheid had bereikt. Ook dat is enkel leegte. ²⁰ Vertwijfeling beving me over alles wat ik had verworven en waarvoor ik had gezwoegd onder de zon. ²¹ Ook al is een mens bij alles wat hij heeft bereikt bekwaam te werk gegaan, met wijsheid en kennis van zaken, hij moet het nalaten

aan iemand die er niets voor heeft gedaan. Ook dat is niets dan leegte en een uiterst kwade zaak. ²² Welk voordeel heeft de mens van alles wat hij moeizaam heeft verworven? Hij jaagt het na en zwoegt ervoor onder de zon, ²³ maar alle dagen van zijn leven brengen hem verdriet, alles wat hij onderneemt brengt hem niets dan smart. Zelfs 's nachts vindt hij geen rust. Ook dat is leegte. ²⁴ Het is daarom nog maar het beste voor een mens dat hij zich aan eten en drinken tegoed doet en volop geniet van alles wat hij moeizaam heeft verworven. En ook dat, zo heb ik ingezien, is in de hand van God. ²⁵ Want wie kan zich tegoed doen en genieten zonder dat Hij ermee instemt? ²⁶ Aan een mens die Hem behaagt geeft Hij wijsheid, kennis en vreugde, maar een zondaar legt Hij een kwellende bezigheid op: een zondaar moet bezit vergaren voor een mens die God behaagt. Ook dat is enkel lucht en najagen van wind.

Alles heeft zijn tijd

- 3** Voor alles wat gebeurt is er een uur,
een tijd voor alles wat er is onder de hemel.
- ² Er is een tijd om geboren te worden
en een tijd om te sterven,
een tijd om te planten
en een tijd om te rooien.
- ³ Er is een tijd om te doden
en een tijd om te helen,
een tijd om af te breken
en een tijd om op te bouwen.
- ⁴ Er is een tijd om te huilen
en een tijd om te lachen,
een tijd om te rouwen
en een tijd om te dansen.
- ⁵ Er is een tijd om te beminnen
en een tijd om zich te onthouden,
een tijd om te omhelzen
en een tijd om af te weren.
- ⁶ Er is een tijd om te zoeken
en een tijd om te verliezen,
een tijd om te bewaren
en een tijd om weg te gooien.

^{2:25} *zonder dat Hij ermee instemt* – Volgens een andere lezing van het Hebreeuws, overeenkomstig de Septuaginta en de Pesjitta. MT: 'zonder dat ik ermee instem', of: 'behalve ik'.

^{2:16} Pred. 1:11
^{2:24}
Pred. 3:12-13,22;
5:17; 8:15; 9:7-8
^{2:26}
Job 27:16-17;
Spr. 13:22

⁷ Er is een tijd om te scheuren
en een tijd om te herstellen,
een tijd om te zwijgen
en een tijd om te spreken.
⁸ Er is een tijd om lief te hebben
en een tijd om te haten.
Er is een tijd voor oorlog
en er is een tijd voor vrede.

⁹ Welk voordeel heeft de mens van alles wat hij met zijn gezwoeg tot stand brengt? ¹⁰ Ik heb gezien dat het een kwelling is, die hem door God wordt opgelegd. ▶ ¹¹ God heeft alles wat er is de goede plaats in de tijd gegeven, en ook heeft Hij de mens inzicht in de tijd gegeven. Toch kan de mens het werk van God niet van begin tot eind doorgronden. ◀ ¹² Ik heb vastgesteld dat voor de mens niets goeds is weggelegd, behalve vrolijk te zijn en van het leven te genieten. ¹³ Want wanneer hij zich aan eten en drinken te goed doet en geniet van al het goede dat hij moeizaam heeft verworven, is dat een geschenk van God. ¹⁴ Alles wat God doet, zo heb ik vastgesteld, doet Hij voor altijd. Daar is niets aan toe te voegen, daar is niets van af te doen. God doet het zo opdat de mens ontzag voor Hem heeft. ¹⁵ Wat er is, was er al lang; wat zal komen, is er altijd al geweest. God haalt wat voorbij is altijd weer terug.

Onrecht en onderdrukking

¹⁶ Ik heb nog iets onder de zon gezien: op de plaats waar rechtgesproken wordt, heerst onrecht. Ik zag de plaats waar gerechtigheid zou moeten zijn, en er heerst onrecht. ¹⁷ Ik zei tegen mezelf: God zal zowel de rechtvaardigen als de goddelozen aan zijn oordeel onderwerpen, want er is bij Hem voor alles wat gebeurt en voor elke daad een tijd. ¹⁸ Ik zei tegen mezelf dat God de mensen heeft bevoorrecht: ze beseffen dat ze als de dieren zijn. Niet meer dan de dieren zijn ze, ¹⁹ want de mensen en de dieren treft hetzelfde lot. Zoals een dier sterft, zo sterft ook een mens; ze delen in dezelfde adem. Dat is hun beider lot. Een mens is niet beter af dan een dier, want alles is leegte. ²⁰ Alles gaat naar dezelfde plaats, alles is uit stof ontstaan en alles keert terug tot stof. ²¹ Wie zal ooit weten of de adem van een mens naar boven opstijgt en die van een dier afdaalt naar de aarde? ²² Daarom, zo heb ik vastgesteld,

3:11 Job 11:7;
Pred. 8:17; 11:5;
Jes. 55:8-9;
Rom. 11:33
3:14 Ps. 33:11
3:15 Pred. 1:9
3:16 Pred. 4:1
3:17 Rom. 2:6-10
3:19 Ps. 49:13,21
3:20 Gen. 2:7,19;
3:19; Job 34:15;
Ps. 104:29;
Pred. 12:7

3:21 *weten of de adem van een mens naar boven opstijgt en die van een dier afdaalt* – Volgens een andere lezing van het Hebreeuws, overeenkomstig de meeste oude vertalingen. MT: ‘de adem van een mens kennen, die naar boven opstijgt, en die van een dier, die afdaalt’.

► **PREDIKER 3:11** — Het gedicht over de verschillende tijden die elkaar afwisselen in het leven (3:1-8) staat in contrast met het moderne geloof dat de menselijke beschaving steeds vooruit zal gaan op het gebied van cultuur, economie en wetenschap: volgens Prediker wordt alles niet steeds een beetje beter, maar horen op- en neergang bij het leven. Het is een kwestie van levenskunst om daar rekening mee te houden (tijd van rouw, tijd van plezier, tijd van crisis, tijd van voorspoed). God heeft in het

hart van de mens een besef van tijd (*‘olam*, ‘eeuw’) gelegd, of ‘inzicht in de tijd gegeven’ (3:11): we kunnen stilstaan bij wat geweest is en wat komt. Anders dan dieren hebben mensen besef van heden, verleden en toekomst. Mensen willen het bijzondere opmerken van de verschillende tijden in hun eigen leven en in de geschiedenis, die tijden tegen elkaar afwegen en misschien zelfs overstijgen. Er is een verlangen naar overzicht en het kunnen plaatsen van alles, maar alleen God kan dat ook echt.

Vroeg of laat gaat de mens vragen naar het waarom en de samenhang van alle tijden (3:1-8). Diep in ons hart zijn we op zoek naar het blijvende, wat boven al die wisselende tijden uit gaat. Prediker ziet deze diepe neiging naar (be)grip niet zomaar als een zegen voor de mens (3:9-10), maar eerder als een kwelling. Het onbevredigde verlangen naar overzicht om alles te kunnen vatten, de meerwaarde daarvan in te zien, heeft iets verschrikkelijk vermoedens.

is het maar het beste voor een mens dat hij vreugde put uit alles wat hij onderneemt. Dat is wat hem is toebedeeld, want wie zal hem van iets laten genieten na zijn dood?

4 Ik vestigde mijn aandacht op alle onderdrukking die er is onder de zon en zag de tranen van de onderdrukten. Er is niemand die hen bijstaat. De onderdrukkers onderdrukken hen met harde hand, en er is niemand die hen bijstaat. ² De doden, meende ik, zijn gelukkiger te prijzen dan de levenden. Zij die al gestorven zijn, zijn beter af dan zij die nog in leven zijn. ³ Maar beter af dan beiden is degene die nog niet geboren is en nog geen weet heeft van het onrecht dat er wordt begaan onder de zon. ⁴ Ik heb al het gezwoeg gezien, en vastgesteld dat alles wat een mens bereikt het resultaat is van zijn afgunst op een ander. Ook dat is enkel lucht en najagen van wind. ⁵ Het is waar, een dwaas zit met zijn handen in zijn schoot en kwijnt zo langzaam weg. ⁶ Maar beter is één hand gevuld met rust dan beide vuisten vol gezwoeg en najagen van wind.

Beter met zijn tweeën dan alleen

⁷ Ik vestigde mijn aandacht op nog iets anders onder de zon, en ook dat is leegte. ⁸ Iemand is helemaal alleen. Hij heeft zelfs geen zoon of broer, maar toch zwoegt hij almaar door en wordt zijn dorst naar rijkdom nooit gelest. Voor wie beult hij zich zo af en ontzegt hij zich de genoegens van het leven? Ook dat is enkel leegte en een trieste zaak. ⁹ Je kunt beter met zijn tweeën dan alleen zijn, want samen zwoegen loont. ¹⁰ Wanneer twee vrienden samen zijn en een van beiden valt, helpt de ander hem weer overeind, maar wie alleen is en ten val komt is beklagenswaardig, want hij heeft niemand die hem op de been helpt. ¹¹ Wanneer je bij elkaar slaapt, geef je warmte aan elkaar, maar hoe krijgt iemand die alleen slaapt het ooit warm? ¹² En iemand die alleen is kan zich niet verdedigen

wanneer hij aangevallen wordt, maar met zijn tweeën houd je stand. Een koord dat uit drie strengen is gevlochten, is niet snel stuk te trekken.

Beter jong en wijs dan oud en dwaas

¹³ Beter een wijze jongen die van lage afkomst is dan een oude dwaze koning die zijn oren sluit voor goede raad. ¹⁴ Er was een jongen die gevangenzat, maar vrijkwam om een oude koning op te volgen. En dat terwijl hij in diens rijk als een onbeduidend iemand was geboren. ¹⁵ Ik zag dat iedereen hem volgde. Al het volk onder de zon liep die jongen achterna die in opstand kwam tegen de oude koning. ¹⁶ Er kwam geen einde aan de stoet van zijn bewonderaars. Maar later zal er niemand zijn die nog een goed woord voor hem overheeft. Je ziet, ook dit is niets dan lucht en najagen van wind.

Los je geloften in

¹⁷ Betreed Gods tempel met bescheiden tred. Je kunt er beter heen gaan om te luisteren dan om er het offer van een dwaas te brengen. Zo iemand weet niet eens dat hij een slechte **5** daad verricht. ¹ Wees niet te haastig met je woorden en doe God niet overijld met heel je hart geloften. Want God is in de hemel en jij bent op aarde, dus moet je spaarzaam met je woorden zijn. ² Drukte leidt tot dromerij en veel praten tot gebazel. ³ Wanneer je God toch een gelofte doet, los die dan ook spoedig in. God is niet gesteld op dwazen. Los dus je geloften in. ⁴ Je kunt beter geen gelofte doen dan een gedane gelofte niet inlossen. ⁵ Sta je mond geen loze, zondige geloften toe en zeg niet naderhand tegen de priester dat ze een vergissing waren. Wil je soms dat God zich kwaad maakt over dergelijk gepraat en moet Hij wat je hebt bereikt te gronde richten? ⁶ Dromerij en lege woorden zijn er al genoeg. Dus heb ontzag voor God.

4:1 Pred. 3:16
4:2 Job 3:11-23; 10:18-22
5:1 Spr. 10:19; Jak. 1:19
5:3-5 Spr. 20:25
5:3 Num. 30:3; Deut. 23:22
5:6 Pred. 12:13

Ambtenaren beschermen elkaar

⁷ Wanneer je ziet dat in het land de armen worden onderdrukt en het recht en de rechtvaardigheid geschonden, wees dan niet verbaasd. Want een hoge ambtenaar wordt door een hogere beschermd, en zij beiden weer door ambtenaren die nog hoger zijn. ⁸ Het is hierbij nog een geluk wanneer de koning zorg draagt voor de oogst.

Rijkdom is leegte

⁹ Wie van geld houdt, kan er niet genoeg van krijgen. Wie verzot op rijkdom is, is altijd op meer gewin belust. Ook dat is enkel leegte. ¹⁰ Maar hoe groter iemands kapitaal is, des te groter ook het aantal mensen dat het komt verbrassen. Wat heeft de eigenaar hierbij te winnen? Hij kan alleen maar toekijken. ¹¹ Een arbeider slaapt goed, of hij nu veel of weinig te verteren heeft, maar wie zwelgt in rijkdom kan de slaap niet vatten.

¹² Ik heb een trieste zaak onder de zon gezien die tot veel ellende leidt. Iemand waakt over zijn rijkdom, maar het loopt rampzalig af, ¹³ want één tegenslag vaagt al die rijkdom weg. De zoon die hij verwekt heeft, blijft met lege handen achter. ¹⁴ Naakt is zo iemand uit de moederschoot gekomen, even naakt keert hij terug. Niets van wat hij heeft verworven en in handen dacht te hebben, neemt hij mee. ¹⁵ Het is, ook dit, triest en ellendig, maar zoals hij is gekomen, zo keert hij terug. Wat is het voordeel voor de mens dat hij zwoegt voor wind? ¹⁶ Alle dagen van zijn leven brengt hij door in duisternis, heel zijn bestaan is vol ellende en verdriet, en vol ontevredenheid. ¹⁷ Het is daarom, zo heb ik ingezien, goed en weldadig voor een mens wanneer hij zich aan eten en drinken tegoed doet, en geniet van alles wat hij heeft verworven. Daar zwoegt hij voor onder de zon gedurende het luttel aantal levensdagen dat hij van God gekregen heeft; dat is wat hem is toebedeeld. ¹⁸ Wanneer een mens geniet van rijkdom en bezit,

wanneer hem dat door God wordt toegestaan als zijn rechtmatig deel en hij zich verheugt in alles wat hij moeizaam heeft verworven, is dat een geschenk van God. ¹⁹ Dan piekert hij tenminste niet zoveel over het luttel aantal dagen van zijn leven, maar gaat hij van ganser harte op in de vreugde die God hem toebedeelt.

6 Het is, dat heb ik ingezien, een trieste zaak onder de zon en voor de mens een zware last: ² God geeft iemand rijkdom, bezittingen en aanzien; er ontbreekt hem in zijn leven niets van wat hij zich wenst, maar God staat niet toe dat hij ervan geniet – dat laat Hij een vreemde doen. Leegte is het, een ellendige en trieste zaak. ³ Zo iemand zou wel honderd kinderen kunnen krijgen en wel jaren kunnen leven, vele jaren lang, maar als zijn dorst naar rijkdom nooit gelest wordt en hem nog niet eens een graf rest, dan – zeg ik – is een doodgeboren kind beter af. ⁴ Het wordt in leegte geboren en verdwijnt in het duister, even naamloos als het is gekomen. ⁵ Het heeft nooit de zon gezien en geen weet gehad van het bestaan. Het heeft rust, veel meer dan die ander ⁶ die, ook al leeft hij duizend jaar en nog eens duizend jaar, niet genieten kan van al het goede dat hij heeft. Zijn zij niet beiden op weg naar dezelfde plaats?

⁷ Al het gezwoged dient ertoe dat de mens zijn buik vult, maar zijn verlangens blijven onvervuld. ⁸ Welk voordeel heeft de wijze vergeleken met de dwaas, wat is het voordeel voor de arme dat hij inzicht in het leven heeft? ⁹ Het is beter te genieten van iets tastbaars dan te grijpen naar iets onbereikbaars. Ook dat is niets dan lucht en najagen van wind. ¹⁰ Wie en wat de mens is, werd al lang geleden vastgesteld: zijn naam is Mens en hij is niet in staat het op te nemen tegen Hem die meer macht bezit dan hij. ¹¹ Alles wat er meer over gezegd wordt, vermeedert slechts de leegte. Wat is hiervan het voordeel voor de mens? ¹² Wie weet wat goed is voor

5:7 Pred. 3:16; 4:1
5:10 Spr. 19:6
5:14 Job 1:21;
Ps. 49:18;
1 Tim. 6:7
6:2 Luc. 12:19-20
6:3 Job 3:11,16
6:7 Spr. 16:26
6:10 Job 9:2-3
6:12 Job 8:9; 14:2;
Ps. 39:7; 90:10;
102:12; 109:23

de mens gedurende het luttel aantal dagen van zijn leeg bestaan? Ze zijn voor hem zo vluchtig als een schaduw. Wie kan hem vertellen wat er na hem komen zal onder de zon?

Wijsheden

7 Beter een goede naam dan een kostbare geur, de dag waarop je sterft is beter dan de dag waarop je wordt geboren. ²Het is beter dat je naar een huis vol rouw gaat dan naar een huis vol feestrumoer, want in een huis vol rouw eindigt iedereen. Dat neme ieder mens zijn leven lang ter harte. ³Je kunt beter droevig zijn dan vrolijk, want bij een droevig gezicht maakt het hart het goed. ⁴De gedachten van de wijze verkeren in een huis vol rouw, die van de dwaas in een huis vol plezier.

⁵Je kunt beter luisteren naar de berisping van de wijzen dan naar de lofzang van de dwazen, ⁶want zoals de dorens knetteren onder de pot, zo knettert het lachen van de dwaas. Ook dat is enkel leegte.

⁷Afpersing maakt de wijze dwaas, steekpenningen richten het hart te gronde.

⁸Beter de voltooiing van de dingen dan dat ze beginnen, beter geduld dan ongeduld. ⁹Erger je niet te snel, want ergernis heerst in het hart van de dwaas. ¹⁰En vraag jezelf niet af waarom het vroeger beter was dan nu. Het getuigt van weinig wijsheid als je daarnaar vraagt.

¹¹Bezit kan beter samengaan met wijsheid; dat is nuttiger onder de zon. ¹²Ze bieden beide schaduw, maar het voordeel van de wijsheid is dat ze de mens meer schaduw in het leven biedt.

¹³Bezie het werk van God: wie maakt recht wat Hij krom heeft gemaakt? ¹⁴Geniet dus op de goede dagen van het goede, maar zie op de slechte dagen in dat God naast de goede ook de slechte dagen heeft gemaakt. Geen mens kan in de toekomst zien.

¹⁵Dit heb ik in mijn leeg bestaan gezien: een rechtvaardig mens gaat aan zijn rechtvaardigheid ten onder, een onrechtvaardig mens leeft lang ondanks zijn slechte daden. ¹⁶Wees daarom niet al te rechtvaardig en meet jezelf geen overdreven wijsheid aan. Waarom zou je jezelf te gronde richten? ¹⁷Maar gedraag je ook niet al te onrechtvaardig en wees geen dwaas. Waarom zou je sterven voor je tijd? ¹⁸Houd het ene vast en laat het andere niet los. Dat is het beste, want wie ontzag voor God heeft, ontsnapt aan al te veel rechtvaardigheid en ook aan al te veel onrechtvaardigheid. ¹⁹De wijze heeft met deze wijsheid veel meer macht dan tien stadsbestuurders samen. ²⁰Er is geen mens op aarde die nooit zondigt, die alleen maar goed is en altijd rechtvaardig. ²¹Spits daarom je oren niet bij alles wat er om je heen gezegd wordt. Dan hoef je niet te horen hoe je dienaar je vervloekt. ²²Je weet maar al te goed hoe vaak ook jij een ander hebt vervloekt.

²³Dit alles heb ik met mijn wijsheid onderzocht. Ik zei tegen mezelf: Laat ik wijsheid zoeken, maar ze bleef ver weg. ²⁴Ver is alles wat er is geweest, dieper nog dan diep. Wie zal ooit inzicht vinden? ²⁵Ik heb met heel mijn hart kennis gezocht en alles wat er is heb ik proberen te doorgronden. Ik heb wijsheid gezocht en wilde tot een slotsom komen; van het kwaad heb ik de dwaasheden willen kennen, van de dwaasheden de waanzin. ²⁶Altijd weer hoor ik over een vrouw die bitterder zou zijn dan de dood. Een valstrik is zij, haar hart is een klapnet en haar handen zijn ketenen. Een mens die God behaagt zal aan haar ontsnappen, maar een zondaar laat zich door haar strikken. ²⁷Al met al, zegt Prediker, is wat nu volgt de slotsom van mijn onderzoek. ²⁸Dit heb ik met hart en ziel onderzocht: 'Onder duizend mensen vond ik er maar één die ook werkelijk een mens was, en dat was geen vrouw.' Maar ik zag

7:1 Spr. 22:1
7:7 Ex. 23:8
7:9 Spr. 22:24;
Jak. 1:19
7:12 Spr. 8:35
7:15 Job 21:7;
Pred. 8:14
7:17 Spr. 10:27
7:19 Spr. 21:22;
Pred. 9:16-18
7:20 Rom. 3:10;
1 Joh. 1:8-9
7:26 Spr. 5:2-4
7:28 Spr. 20:6

dat nooit bevestigd. ²⁹Het enige wat ik vond is dit: de mens is door God rechtschapen gemaakt, maar altijd weer kiest hij de verkeerde wegen.

De zin van wat God doet

8 Wie heeft wijsheid? Wie kent de verklaring van de dingen? De wijsheid straalt een mens van het gezicht en verandert strenge ogen in een milde blik.

²Ik geef je deze raad: Volg de bevelen van de koning op, zoals je hebt gezworen tegenover God. ³Ottrek je niet aan zijn gezag, voorkom problemen. De koning doet wat hem behaagt, ⁴zijn woord is wet. Is er iemand die hem rekenschap kan vragen van zijn daden? ⁵Een wijs mens leeft zijn geboden na en heeft geen kwaad te duchten. Ook doet hij alles op de juiste tijd, want hij weet: ⁶voor alles wat gebeurt is er een juiste tijd. Een zware last is dat, voor ieder mens. Het is een kwade zaak, ⁷want niemand weet wat komen zal en hoe het later wordt. Wie kan daar iets over zeggen? ⁸Niemand heeft macht over zijn adem, geen mens kan tegenhouden dat zijn adem vergaat. Niemand heeft macht over de dag waarop hij sterft, geen mens ontvlucht het slagveld van de dood. En ook het kwaad – het zal zijn dienaren niet reddend. ⁹Dit alles heb ik vastgesteld gedurende de tijd dat ik aandachtig keek naar alles wat gebeurt onder de zon, en zag dat een mens zijn macht misbruikt om een ander kwaad te doen.

¹⁰Ik heb ook gezien hoe zondaars naar het graf werden gedragen. Op de heilige plaats werden ze in het graf gelegd en ze verlieten onder eerbetoon het leven. Maar de rechtvaardigen werden vergeten in de stad. Ook dat is enkel leegte. ¹¹Omdat een slechte daad niet snel bestraft wordt, is een mensenhart maar al te snel tot het kwaad geneigd. ¹²Een zondaar kan wel honderdmaal kwaad doen en toch vele jaren leven. Natuurlijk weet ook ik: het zal een mens die ontzag voor God heeft goed vergaan – want hij heeft toch ontzag voor God? ¹³Een zondaar daarentegen zal het slecht vergaan: de schaduw van zijn levensdagen zal niet lengen – want hij heeft toch geen ontzag voor God? ¹⁴Maar is het hier op aarde niet een grote leegte dat rechtvaardigen ten deel valt wat zondaars verdienen, en zondaars wat rechtvaardigen verdienen? Ook dat – zeg ik – is leegte. ▶ ¹⁵Daarom prijs ik de vreugde, want er is onder de zon niets beters voor de mens dan dat hij zich aan eten en drinken tegoed doet en geniet. De vreugde is zijn metgezel wanneer hij zwoegt op elke levensdag onder de zon die God hem heeft gegeven. ◀

¹⁶Ik zocht met heel mijn hart naar wijsheid. Alles wat de mens op aarde onderneemt, wilde ik doorgronden. Nooit geeft hij zijn ogen rust, dag noch nacht, ¹⁷maar de mens is niet in staat, zo heb ik ingezien, de zin te vinden van alles wat God doet onder

8:2 Rom. 13:1-2
8:7 Pred. 10:14
8:13 Jes. 3:10-11
8:14 Job 21:7;
Ps. 73:3-5;
Pred. 7:15;
Jer. 12:1-2
8:17 Job 11:7;
Pred. 3:11

► **PREDIKER 8:15** — Maar liefst zeven keer prijst Prediker de vreugde (*simcha*) aan (2:24-26; 3:12-13; 5:17-19; 7:14; 8:15; 9:7-10; 11:7-10). In de joodse traditie wordt zijn geschrift dan ook gelezen tijdens het Loofhuttenfeest, het seizoen van de vreugde. Deze dringende oproep heeft zijn wortels in de Tora, waar de levensvreugde ook wordt geroemd (Deut. 26:11) en een vreugdeloos leven wordt vervloekt (Deut. 28:47). Vandaar dat Prediker een dringende oproep doet om vreugde en genoeg te beleven op het moment dat je daarvoor de

kans krijgt (11:9). En het is verdrietig als mensen geloof en kerk vaarwel zeggen omdat ze daarin geen vreugde ervoeren. Volgens Prediker is de oproep om van het leven te genieten juist een wijze les in de geloofsopvoeding voor wie jong is.

Vreugde is altijd gedéélde vreugde. Ze verbindt met anderen en in het bijzonder met God, die blijdschap uitdeelt als een bijzonder geschenk. In al je zwoegen de vreugde te vinden, die de schepper aanreikt, is een kunst: leef in zijn wereld als een uitgenodigde gast (12:1). Vreugde denkt niet aan morgen, maar ontvangt blij

in het heden. Wie het 'zwitserlevengevoel' uitstelt tot later, mist niet alleen veel, maar raakt ook zomaar teleurgesteld. Levensvreugde begint in het kleine en eenvoudigste: genieten van eten en drinken. De levenskunst ligt daarbij niet in plat plezier of egoïstisch genoeg (2:11v.), maar in dankbaar genieten van wat God heeft gegeven (2:24-25). Wie veel bezit, kan daar lang niet altijd van genieten (6:1-2). Het is God zelf die de speciale gave van het genieten aanreikt, als tegendeel van het zwoegen onder de zon.

de zon. Hij tobt zich af en zoekt er naar, maar hij vindt hem niet, en al zegt de wijze dat hij inzicht heeft, ook hij is niet in staat de zin ervan te vinden.

De vreugde van het leven

9 Ik vestigde mijn aandacht op het volgende en heb het onderzocht: Wat de wijzen en rechtvaardigen tot stand brengen, is in de hand van God. Ook hun liefde, ook hun haat. Geen mens kan in de toekomst zien. ² Hij weet alleen dat ieder mens hetzelfde lot wacht. Ben je een rechtvaardige of zondaar, goed en rein of onrein, offer je wel of offer je niet, ben je goed of zondig, durf je makkelijk een eed te zweren of ben je bang een eed te zweren – ³ alle mensen treft hetzelfde lot. Dat is zo triest bij alles wat de mensen doen onder de zon; en hoe triest ook dat hun hart hun leven lang vol kwaad en dwaasheid is, en dat hun leven eindigt bij de doden. ⁴ Voor wie nog leven mag, is er nog hoop; beter een levende hond dan een dode leeuw. ⁵ Wie nog in leven zijn, weten tenminste dat ze moeten sterven, maar de doden weten niets. Er is niets meer dat hun loont, want ze zijn vergeten. ⁶ Hun liefde en hun haat, alle hartstocht die ze ooit hebben gehad, ging allang verloren. Ze nemen nooit meer deel aan alles wat gebeurt onder de zon.

⁷ Dus eet je brood met vreugde, drink met een vrolijk hart je wijn. God ziet alles wat je doet allang met welbehagen aan. ⁸ Draag altijd vrolijke kleren, kies een feestelijke geur. ⁹ Geniet van het leven met de vrouw die je bemint. Geniet op alle dagen van je leven, die God je heeft gegeven. Het bestaan is leeg en vluchtig en je zwoegt en zwoegt onder de zon, dus geniet op elke dag. Het is het loon dat God je heeft gegeven. ¹⁰ Doe wat je hand te doen vindt. Doe het met volle inzet, want er zijn geen daden en gedachten, geen kennis en geen wijsheid in het dodenrijk. Daar ben je altijd naar op weg. ¹¹ Ik heb onder

de zon opnieuw gezien dat niet altijd een snelle hardloper de wedloop wint, een sterke held de oorlog, dat niet altijd degene die wijs is zijn brood heeft, en hij die inzicht heeft de rijkdom, hij die bekwaam is het respect. Zij allen zijn afhankelijk van tijd en toeval. ¹² Nooit weet de mens wanneer zijn tijd gekomen is: zoals de vissen verraderlijk worden gevangen door de fuik en de vogels door de val, zo wordt de mens verrast door de verraderlijke tijd, wanneer die als een klapnet op hem valt.

Dwaasheden

¹³ Ik heb onder de zon iets gezien dat voor wijsheid doorging. Het was verbijsterend. ¹⁴ Er was een kleine stad met weinig inwoners. Een machtig koning trok tegen het stadje op, omsingelde het en bouwde grote belegeringswerken. ¹⁵ Er woonde daar een man van lage afkomst, die wijs was en met zijn wijsheid de stad had kunnen redden. Maar niemand schonk aandacht aan die onbeduidende persoon. ¹⁶ Ik zei daarom tegen mezelf: Wijsheid is beter dan macht, maar de wijsheid van een mens van lage afkomst wordt geminacht en zijn woorden vinden geen gehoor. ¹⁷ Het is beter dat je luistert naar de kalme woorden van wijzen dan naar het geschreeuw van een heerser onder dwazen. ¹⁸ Wijsheid is beter dan het wapengekletter van zo'n dwaas; hij alleen richt al veel goeds te gronde.

10 Een kostbare zalf bederft al door één dode vlieg, een beetje dwaasheid maakt de beste wijsheid ranzig. ² De wijze volgt altijd het goede spoor, de dwaas ontspoord voortdurend, ³ en terwijl hij doelloos ronddwaalt op de weg toont hij steeds aan iedereen hoe dwaas hij is.

⁴ Wanneer de koning tegen je uitvaart, onderga zijn woede dan gelaten, want kalmte helpt je te voorkomen dat je jammerlijke fouten maakt. ⁵ Ik heb een kwade zaak onder de zon gezien, een wandaad die machthebbers

9:1 Deut. 33:3
9:2 Pred. 2:14
9:12 Luc. 21:34-35
10:1 Gal. 5:9

plegen te begaan: ⁶dwazen zetelen op hoge posten, rijken worden neergezet op lage posten. ⁷Slaven komen te paard, zo heb ik gezien, maar edelen gaan te voet als slaven.

⁸Wie een kuil graaft, loopt de kans erin te vallen; wie een bres slaat in de muur, kan gebeten worden door een slang. ⁹Wie stenen uit een rots houwt, kan zich verwonden; wie hout in stukken hakt, loopt gevaar. ¹⁰Iemand die zijn bijl niet slijpt wanneer de snede bot wordt, moet meer kracht gebruiken. Wie met wijs beraad te werk gaat, heeft meer kans van slagen. ¹¹Wanneer de slang niet wordt bezworen en dan bijt, helpt de kunst hem te bezweren niet meer.

¹²De woorden die de wijze in de mond neemt, geven hem respect; wat er van de lippen van de dwaas komt, stort hem in het ongeluk. ¹³Wat er uit zijn mond aan woorden komt, is aan het begin al dwaasheid en wordt erbarmelijke waanzin aan het eind. ¹⁴Een dwaas bazelt er maar op los, terwijl geen mens weet hoe het later wordt en wat er na hem komt. Wie kan hem dat vertellen? ¹⁵Een dwaas zwoegt almaar door en dat mat hem af, hij weet niet eens de weg te vinden naar de stad.

¹⁶Je bent beklagenswaardig, land, wanneer je koning maar een kind is en zijn raadgevers al in de morgen naar een feestmaal gaan. ¹⁷Je bent gelukkig, land, wanneer je koning een man van adel is en zijn raadgevers alleen op de gepaste tijd naar een feestmaal gaan, zichzelf betuigen en niet dronken zijn. ¹⁸Luiheid ondermijnt de balken, door slappe handen krijgt het huis een lekkend dak. ¹⁹Dronkenlappen denken bij hun feestmaal slechts aan hun plezier, de wijn vrolijkt alleen hun eigen leven op. Hun geld staat het ze toe. ²⁰Maar vervloek de koning zelfs niet in gedachte en de rijke zelfs niet

in je slaapvertrek, want de vogels van de hemel zeggen het voort, hun vleugels brengen je woorden verder.

Gedenk je schepper in je jeugd

11 Werp je brood uit over het water, want je vindt het later weer terug. ²Bewaar je brood in zeven delen, zelfs in acht, want je weet niet welke ramp de aarde treffen zal. ³Wanneer de wolken vol zijn, gieten ze hun regen uit over de aarde. Naar welke kant een boom ook valt, naar het noorden of het zuiden, hij blijft liggen op de plaats waar hij valt. ⁴Wie altijd op de wind let, komt nooit aan zaaien toe; wie altijd naar de wolken kijkt, komt nooit aan maaien toe. ⁵Je kent de wegen van de wind niet, je kent het kind dat in de moederschoot groeit niet, zo ken je ook de daden niet van God, die alles maakt. ⁶Zaai in de morgen, en laat in de avond je hand niet rusten. Want je weet niet of het zaad de ene of de andere, of elke keer ontkiemen zal.

⁷Het licht is een genot. Wat een weldaad voor de ogen om de zon te zien! ⁸Wanneer een mens lang leeft, laat hij dan van elke dag genieten en bedenken dat de dagen van de duisternis ontelbaar zullen zijn. De toekomst is niets dan leegte. ⁹Geniet dus, beste vriend, van je jonge jaren, haal je hart op aan de dagen van je jeugd. Volg de wegen die je hart wil gaan, gun je ogen wat ze wensen. En onthoud bij alles wat je doet dat God je aan zijn oordeel onderwerpt. ¹⁰Belast je hart niet met verdriet en houd je lichaam vrij van kwalen, want je jeugd en jonge jaren zijn al snel

12 voorbij. ¹Gedenk daarom je schepper in de dagen van je jeugd – voordat de slechte dagen komen en de jaren naderen waarvan je zegt: In deze jaren vind ik weinig vreugde meer.

² Voordat de zon verduistert,
de sterren en de maan niet langer stralen,
de lucht ook na de regen grauw van wolken wordt.

10:6 Spr. 19:10;
30:22
10:8 Ps. 7:16;
Spr. 26:27
10:12 Spr. 10:32
10:13 Spr. 12:13;
14:3; 18:7
10:14 Pred. 8:7
10:16 Spr. 31:4-7
10:20 Ex. 22:27;
Luc. 12:2-3
11:5 Ps. 139:14-16;
Joh. 3:8

TOEVAL

► PREDIKER 9:11

‘Toeval’ is geen concept dat vaak voorkomt in de Bijbel (wel in onder andere Pred. 9:11; Ruth 2:3; 1 Kon. 22:34; Luc. 10:31), maar wel een term die we geregeld gebruiken in het dagelijks leven en ook in de wetenschap. Het Bijbelse beeld van de wereld is, ruwweg, dat God die geschapen heeft en van dag tot dag draagt (onderhoudt, in het bestaan houdt). In zo’n wereldbeeld lijkt toeval niet te kunnen bestaan. Want als God iets doet, dan kan dat niet aan toeval worden toegeschreven. En omgekeerd, als een gebeurtenis toevallig is, dan heeft God daar toch per definitie niets mee te maken? Of is dat te snel gereïneerd?

IS IETS WEL TOEVAL?

Wat is toeval eigenlijk? Prediker 9:11 gebruikt ‘toeval’ om aan te geven dat er dingen zijn die buiten de macht van een mens liggen. De snelste en de sterkste winnen niet altijd – er kunnen hindernissen zijn die dat voorkomen: een kuil in de weg, een gebroken been, een blikseminslag. Maar dat er dingen zijn die buiten de macht van een mens liggen, en in die zin toevallig zijn, betekent nog niet dat ze buiten de macht van God liggen. In het dagelijks leven spreken we soms over ‘toevallige’ ontmoetingen en gebeurtenissen en daarmee bedoelen we dan ‘voor ons onverwachte en onvoorspelbare gebeurtenissen’: de onverwachte ontmoeting met een oud-klasgenoot, de reeks dobbelsteenworpen met als uitkomst 5-5-5-5-5. Zulke gebeurtenissen kunnen ook plaatsvinden in een door God geschapen en onderhouden wereld. Sterker nog: ze

vinden voortdurend plaats. Deze vorm van toeval heeft te maken met de beperktheid van ons kennen. Als we meer hadden geweten over waar de oud-klasgenoot die dag naartoe zou gaan, meer over de impuls waarmee de dobbelstenen onze hand verlieten en over de elastische eigenschappen van de tafel waarop de stenen neerkwamen, dan hadden we deze uitkomsten kunnen verwachten.

TOEVAL IN WETENSCHAPPELIJKE THEORIEËN

Er zijn twee wetenschappelijke theorieën waarin toeval een belangrijke rol speelt: de evolutietheorie en de kwantummechanica. Soms wordt gedacht dat het Bijbelse wereldbeeld daarvoor geen plaats biedt en dat geloof in de Bijbelse God en wetenschap op gespannen voet met elkaar staan. Om zo’n gedachte te kunnen beoordelen, moet eerst duidelijk zijn wat toeval in deze theorieën betekent.

Volgens de evolutietheorie zijn zogeheten mutaties toevallig. Stel dat een bever in een veranderende omgeving terecht komt waarin het voordelig zou zijn als de nakomelingen een grotere staart zouden hebben. En stel ook dat de genen van een bever op drie verschillende plaatsen zouden kunnen muteren: op de ene plaats is de mutatie nadelig, op de tweede neutraal, en op een derde voordelig (ze leidt daar tot een grotere staart). Het feit dat de mutatie op de derde plaats voordelig is, heeft er geen enkele invloed op op welk van de drie plaatsen de mutatie zal optreden. Zo’n mutatie op de voordelige plek heet dan ‘toevallig’. Als toeval in de evolutietheorie deze betekenis heeft, waarom

zouden toevallige mutaties dan niet in het Bijbelse wereldbeeld kunnen passen? Volgens de zogeheten theorie van geleide (of ‘theïstische’) evolutie bestuurt God het evolutionaire proces. Deze theorie verenigt wetenschappelijke gegevens over het evolutionaire proces met de Bijbelse openbaring dat de wereld door God geschapen is en onderhouden wordt.

In de kwantummechanica wordt gesteld dat bepaalde gebeurtenissen, de zogenoemde ‘kwantumspelingen’, toevallig zijn. Dat betekent (volgens één interpretatie) dat ze ‘niet gedetermineerd’ zijn, dat ze niet veroorzaakt zijn. Vooraf kunnen we nooit weten of en wanneer ze zich zullen voordoen – zelfs niet als de beperkingen van ons kennen konden worden opgeheven.

TOEVAL EN GODS LEIDING VERENIGD

Past zulk ‘kwantumtoeval’ in het Bijbelse wereldbeeld? Moet God ook maar afwachten hoe de kwantumwereld zich ontwikkelt, of is kwantumtoeval verenigbaar met Gods voorzienigheid en leiding? Natuurkundigen denken over het algemeen dat kwantumgebeurtenissen op macroniveau geen verschil maken. Als dat zo is, dan zou het kunnen dat God in zijn beleid over de wereld gebruik kan maken van deze ‘diepe’ toevalsprocessen. Maar je kunt ook denken dat God zelf de veroorzaker is van de kwantumgebeurtenissen op microniveau. Immers, het Bijbelse wereldbeeld is dat God voortdurend de wereld in stand houdt en daarin werkt. En daar valt ook de subatomaire wereld onder. ■

- ³ De dag waarop de wachter trillend voor het huis staat,
de soldaten kromgebogen voortgaan,
de maalsters langzaam verdwijnen,
de vrouwen uit het venster staren en een schaduw lijken.
- ⁴ Wanneer de deuren naar de straat worden gesloten,
de molen geen geluid meer maakt,
het fluiten van de vogels ijl van toon wordt,
wanneer hun lied versterft.
- ⁵ Je durft geen heuvel te beklimmen,
de weg is vol gevaar.
De amandelboom behoudt zijn wintertooi,
de sprinkhaan sleept zich voort,
de kapperbes droogt uit.
Een mens gaat naar zijn eeuwig huis,
een klaagzang vult de straat.
- ⁶ Voordat het zilverkoord wordt weggenomen,
de gouden lamp gebroken,
de kruik bij de bron in stukken valt,
het scheprad bij de put wordt stukgebroken.
- ⁷ Wanneer het stof terugkeert naar de aarde,
weer wordt zoals het was,
wanneer de adem van het leven weer naar God gaat,
die het leven heeft gegeven.
- ⁸ Lucht en leegte, zegt Prediker,
alles is leegte.

Heb ontzag voor God

⁹ Prediker was een wijs man en heeft het volk veel kennis bijgebracht. Hij heeft gewikt en gewogen en veel spreuken opgesteld. ¹⁰ In treffende spreuken probeerde Prediker de waarheid getrouw onder woorden te brengen. ¹¹ De woorden van wijzen zijn zo scherp en puntig als een ossenprik, al hun spreuken zijn ons door één herder ingeprent.

¹² En tot slot, mijn zoon, nog deze waarschuwing: er komt geen einde aan het aantal boeken dat geschreven wordt, en veel lezen mat het lichaam af. ¹³ Alles wat je hebt gehoord komt hierop neer: heb ontzag voor God en leef zijn geboden na. Dat geldt voor ieder mens, ¹⁴ want God oordeelt over elke daad, ook over de verborgen daden, zowel over de goede als de slechte.

12:7 Pred. 3:20
12:8 Pred. 1:2
12:13 Pred. 3:14;
5:6; 8:12-13
12:14 Rom. 2:16;
1 Kor. 4:5

Lichaam en geest

De Bijbel is in beginsel een joods boek, en Joden dachten vaak heel lijfelijk over de mens en zijn bestemming (*De ziel*). Hebreeuwse woorden die wij met ‘ziel’ en ‘geest’ vertalen, hebben in het Oude Testament altijd iets van de geur van frisse klei om zich heen. Denk bijvoorbeeld aan Genesis 2: ‘Toen maakte de HEER God de mens. Hij vormde hem uit stof, uit aarde, en blies hem levensadem in de neus’ (Gen. 2:7). Maar ook het Grieks – de taal van het Nieuwe Testament – heeft vaak nog een subtiele stoffelijkheid wanneer het over onze geest en ziel gaat (voor dit artikel worden ‘ziel’ en ‘geest’ als synoniem gebruikt; beide precies onderscheiden vergt een boek op zich). Toch tikt de Bijbel onze moderne vragen aan: Wat is dat, je geest? En hebben we wel een ziel of geest? Is niet alles materie? Dat zeggen ze toch tegenwoordig? En ondersteunt de Bijbel dat niet juist? We zien toch ook uit naar de opwekking van de doden mét hun lichaam (1 Kor. 15)? Kortom: hoe zit het met lichaam en geest?

In de Bijbel komt de lichaam-geest-thematiek regelmatig aan de orde. Denk bijvoorbeeld hieraan: ‘Iedere geest die belijdt dat Jezus Christus als mens [letterlijk: ‘in het vlees’, dat wil zeggen in lichamelijke gestalte] gekomen is, komt van God. Iedere geest die dit niet belijdt, komt niet van God’ (1 Joh. 4:2-3). Dit belangrijke vers heeft als achtergrond het conflict met de Grieks geïnspireerde minachting voor het lichamelijke en aardse. Johannes heeft hier hoogstwaarschijnlijk tegenstanders op het oog die geloofden dat lichamelijkeheid op zich slecht is en dat daarom de Zoon van God onmogelijk mens geworden kan zijn. Maar in heel de ‘lijvige’ Bijbel wordt het lichaam-geest-probleem nergens focus van filosofische verantwoording. Dat gebeurt later, in de christelijke traditie. Het Bijbelse mensbeeld was daarbij natuurlijk wel richtinggevend. Denk bijvoorbeeld aan het belang van het lichamelijke en het belang van menselijke vrijheid. Maar hoe werd dat filosofisch verklaard? En hoe kijken we daar dan tegenwoordig tegenaan? Zijn er nu nieuwe wetenschappelijke inzichten die alle oude discussies irrelevant maken?

Drie filosofische hoofdrolspelers

In de academische (‘scholastieke’) traditie was er eeuwenlang eensgezindheid: de geest was iets dat niet van materie was, want een gedachte is niet iets waarvan je kunt zeggen ‘die weegt 0,02 milligram’. Dus zoals een gedachte als ‘ik ken Bram’ niet van materie is, zo is datgene wat denkt, de geest, ook niet van materie (zei bijvoorbeeld Duns Scotus, 1265-1308).

Nee, je geest is ... geestelijk. Net als de Geest van God. De laatste twee eeuwen is die eenstemmigheid verbrokken. Tegenwoordig horen we van verschillende kanten dat de geest een bepaald aspect van onze hersenen is. Vergelijk het met een marmeren beeld, bijvoorbeeld de David van Michelangelo. Dat beeld is natuurlijk helemaal van materie, van marmer. Maar de schoonheid ervan, dat 'aspect' ervan, dat is tegelijk méér dan alleen materie. Want als de schoonheid alleen maar materie zou zijn, dan mocht je het beeld gerust stukhakken, dat vermindert de materie toch niet? Marmer is toch marmer? Op dezelfde manier is de ziel of geest een bepaald aspect van onze hersenen. Aan de ene kant is de ziel méér dan alleen maar cellen, precies zoals de schoonheid van de David meer is dan alleen marmer. Maar aan de andere kant is de ziel uiteindelijk toch alleen maar hersenweefsel, precies zoals de David alleen maar marmer is. Er wordt dan gezegd: 'Wij zijn ons brein.' Deze opvatting wordt materialisme of naturalisme genoemd (in de Engelse literatuur vaak *physicalism*).

Hebben materialisten gelijk? Wie heeft er op dit terrein eigenlijk gezegd? De neurowetenschappers? Die bestuderen in het laboratorium hersenprocessen, bijvoorbeeld wat er in de hersenen verandert bij multiple sclerose. Er is een klein aantal neurowetenschappers (niet verwonderlijk zijn dat meestal materialisten) dat het laatste woord denkt te kunnen spreken over dit vraagstuk. Maar stel dat de geest niet-materieel is – een stelling die verderop met argumenten wordt onderbouwd – dan brengt ons dat onherroepelijk buiten het vakgebied van de neurowetenschap en buiten datgene wat een hersenwetenschapper kan onderzoeken. Als daarentegen wordt gesteld dat alleen wat neurowetenschappelijk onderzocht kan worden kan bestaan, is dat een filosofische uitspraak, die ook weer via een filosofisch betoog moet worden onderbouwd.

Wat zeggen filosofen (inclusief theologen) dan? Ook onder hen heerst verdeeldheid. Sommige christelijke filosofen zeggen bijvoorbeeld ook dat onze ziel een bepaald 'aspect' van onze hersenen is. Dat past goed bij de genoemde 'lijfelijheid' van de Bijbel, en bij de lichamelijke opstanding. Toch is er veel voor te zeggen dat de ziel niet-materieel is. Een probleem van materialisme is bijvoorbeeld dat het onze vrijheid maar moeilijk een plekje kan geven. Het maakt ons tot automaten. We zijn dan niet meer 'heer over onze eigen daad', zoals ze dat in de middeleeuwen noemden. Want iets beslist er dan

in ons, we zijn het niet meer zélf die beslissen. Materialisme vernietigt dat soort vrijheid, en daarmee tot op zekere hoogte ook de verantwoordelijkheid voor je keuzes, daar zijn de meeste filosofen het over eens. Er blijft dan alleen een magerder vorm van vrijheid over: vrijheid als een gevoel van iets graag en spontaan doen. Maar dat is nog geen vrijheid in die vollere betekenis: ‘heer over je eigen daad’. Onder andere op basis hiervan valt er veel voor te zeggen dat onze geest niet-materieel is. Het dualisme zegt dan dat de menselijke geest een soort piloot is in de cockpit van het lichaam; dit werd verdedigd door Descartes (1596-1650) en eerder door Plato (427-347 voor Christus).

Maar is er niet juist een heel diepe verbintenis tussen lichaam en geest? In dat licht kunnen lichaam en ziel ook worden gezien als een compositie, zoals ze dat in de middeleeuwen noemden: de denkende ziel bezielt het lichaam, doordeesemt het helemaal en maakt het zo levend, actief en sensitief – precies zoals Genesis 2 dat beeldend verwoordt. De Bijbel kent dus niet een losse ziel die het wezen van de mens is; het lichaam is geen wegwerpverpakking. Je lichaam hoort er echt bij, het is de ‘afbeelding’ van de ziel. Het lichaam als spiegel van de ziel – denk aan ogen als spiegel van de ziel. Als er dus vol vreugde klinkt dat God zag dat het zeer goed was (Gen. 1:31), geldt dat ook voor het lichaam. Deze liefdevolle joods-christelijke houding naar het aardse is trouwens een van de (weinig erkende) belangrijke voorwaarden voor het ontstaan van empirische wetenschap in het Westen.

Nog kort twee hiermee verbonden punten. Als eerste: vergaande vormen van materialisme roepen het idee op dat de code van lichaam en geest in principe te kraken is; het is uiteindelijk niets dan materie. Maar de mens is een wonder dat ons verstand te boven gaat, een mysterie. Wie beweert in principe de code te kunnen kraken, zou daarmee uiteindelijk ook weleens de waarde van de mens kunnen kraken. Ten tweede: materialisme doet iets met de aannemelijkheid van het bestaan van God. Als er in ons iets zuiver geestelijks is, is het heel aannemelijk dat er ook een almachtig zuiver geestelijk wezen bestaat: God. Maar als wij alleen maar materie zijn en iets zuiver geestelijks daarmee al snel een twijfelachtig bestaansrecht krijgt, is het bestaan van God voor veel mensen minder waarschijnlijk.

In drie metaforen

We zijn drie filosofische hoofdrolspelers tegengekomen: 1) materialisten (in allerlei soorten): de geest als iets irreëls; 2) dualisten: de ziel als zuiver geestelijke piloot in de cockpit van het lichaam; en 3) compositie-denkers: lichaam en ziel als twee-eenheid. Al die denkers zoeken naar een metafoor voor hun denkbeeld. Want hoe leg je het uit? Welk leidend beeld heb je voor ogen? Dat is voor de huidige materialist vaak de computer: gedachten zijn uiteindelijk het product van ministroompjes in de hersenen. Voor dualisten als Descartes waren dat de toen in zwang geraakte mechanische poppen. Dat bracht hem op het idee dat onze ziel de machine van ons lichaam bestuurt. En wat is het leidende beeld voor het (christelijke) compositie-denken? Denk dan aan de relatie tussen Christus als hoofd en zijn gemeente als lichaam. Daarin zien we eenzelfde compositie, eenzelfde twee-eenheid. Zoals God in Christus de kerk als zijn lichaam bezielt, zo bezielt onze geest ons lichaam. Onze geest geeft ons lichaam leven, sensitiviteit en richting. Net zoals de Geest van Christus zijn lichaam, de kerk, eeuwig leven, sensitiviteit en richting geeft. Zoals wij van ons lichaam houden, houdt Christus van zijn lichaam. En zoals Christus' Geest overal in zijn lichaam woont, zo doordeseemt onze geest ook ons hele lichaam. Dat is anders bij het dualisme: daar doordeseemt de geest het lichaam niet, maar gaat het er kil en mechanisch aan toe. En bij het materialisme hebben lichaam en geest uiteindelijk dezelfde natuur. Maar de in Christus herschape mensheid heeft niet dezelfde natuur als God, zij is geen aspect van de goddelijke natuur (zoals het pantheïsme stelt). Het blijft altijd twee: God de Drie-enige, en de wereldwijde kerk. En die samen in een hechte twee-eenheid, net zoals – volgens dit denken – ons lichaam en onze geest.

Register op onderwerp en literatuurlijst

In dit register zijn de thema's, topics en toelichtingen geordend op onderwerp, om het mogelijk te maken thematische 'routes' door de Bijbeltekst af te leggen. De overkoepelende onderwerpen zijn:

- Bijbel en (natuur)wetenschap
- Filosofie en ethiek
- Mensbeeld
- Spreken over God
- Omgang met de schepping
- Samenleving en maatschappij toen en nu
- Schurende teksten
- Ontstaan, geschiedenis en literaire kenmerken van de Bijbel
- Godsdienst van de Bijbel
- De Bijbel in de context van het Oude Nabije Oosten en de hellenistische wereld.

Veel thema's, topics en toelichtingen raken aan meer dan één van deze onderwerpen, en worden dan ook op verschillende plekken genoemd. Bij de eerste zeven onderwerpen is vanaf p. 1614 studiemateriaal te vinden.

Bij elk onderwerp zijn literatuurtips opgenomen, voor wie zich nog verder wil verdiepen. Het merendeel van de literatuur werd door de auteurs van de diverse teksten aangedragen. Literatuur die bij een specifiek thema of topic hoort, is niet herhaald als dat thema of topic bij een ander onderwerp terugkeert. Daarnaast biedt ook debijbel.nl een schat aan informatie over de Bijbelse wereld.

Bijbel en (natuur)wetenschap

■ Thema

- God, mens en schepping (p. T1)
- Kosmologie (p. T41)
- De opstanding van Jezus (p. T77)
- Adam, Eva en het ontstaan van de mens (p. T81)

► Topic

- Scheppingsdagen (Genesis 2:3)
- Transhumanisme (Genesis 6:4)
- Dinosauriërs en andere gedrochten (Job 40:15-24)
- Oerknal (Psalm 8:1-10)
- Toeval (Prediker 9:11)
- Astronomie en astrologie (Jesaja 40:26)

- Het handelen van God (Jesaja 51:9)
- Antropisch principe (Jeremia 32:17)
- Bezetenheid (Marcus 3:20-35)
- Leven (Johannes 10:10)
- Ontmythologisering (1 Korintiërs 1:23)
- Kennis en wetenschap (1 Korintiërs 13:13)
- De toekomst van de kosmos (2 Petrus 3:10)

► Toelichting bij:

- Jozua 10:14 (het zonnewonder)
- Job 28:28 (wetenschap versus wijsheid)

Om verder te lezen:

- D. Allison, *Resurrecting Jesus: The Earliest Christian Tradition and Its Interpreters*, London 2005.
- M. Barrett, A. Caneday (red.), *Four Views on the Historical Adam*, Grand Rapids 2013.

- R. Barth, *De kosmos en het leven, een Meesterwerk. Op zoek naar een natuurlijke verbinding tussen geloof en natuurwetenschap*, Amsterdam 2021.
- K. van Bekkum, *Verdreven uit de hof, levend uit de belofte*, Baarn 2020.
- W.A. den Boer e.a., *En God zag dat het goed was. Christelijk geloof en evolutie in 25 cruciale vragen*, Kampen 2019.
- G. van den Brink, *En de aarde bracht voort. Christelijk geloof en evolutie*, Utrecht 2017.
- G. van den Brink, *Onderzoek alle dingen. Bijbelstudies over geloof en wetenschap*, Utrecht 2021.
- W.L. Craig, *In Quest of the Historical Adam. A Biblical and Scientific Exploration*, Grand Rapids 2021.
- C. Dekker e.a., *En God beschikte een worm. Over schepping en evolutie*, Kampen 2006.
- H. Falcke, *Licht in de duisternis. Zwarte gaten, het universum en wij*, Amsterdam 2020.
- R. Franssen, *Gevormd uit sterrenstof. Schepping, ontwerp en evolutie*, Heerenveen 2009.
- H.G. Geertsema, *Bijbel en evolutie, blijvend conflict of verrassende ruimte*, Amsterdam 2020.
- M. Harris, *The Nature of Creation: Examining the Bible and Science*, Durham 2013.
- C. Houtman, *De hemel in het Oude Testament. Een onderzoek naar de voorstellingen van het oude Israël omtrent de kosmos*, Franeker 1974.
- M. Korpel, J. de Moor, *Adam, Eva en de duivel. Kanaänitische mythen en de Bijbel*, Vugt 2016.
- H. Madueme e.a., *Adam, the Fall, and Original Sin. Theological, Biblical, and Scientific Perspectives*, Grand Rapids 2014.
- C. Oranje, C. Dekker, G. van den Brink, *Oer. Het grote verhaal van nul tot nu*, Heerenveen 2020.
- M.J. Paul, *Oorspronkelijk. Overwegingen bij schepping en evolutie*, Apeldoorn 2017.
- A. Plantinga, *Kennis en geloof*, Kampen 2016.
- J. Polkinghorne, *Science and Providence: God's Interaction with the World*, London 1989.
- K. Ward, *Divine Action: Examining God's Role in an Open and Emergent Universe*, West Conshohocken 2007.
- D. Wilkinson, *Christian Eschatology and the Physical Universe*, London 2010.
- N.T. Wright, *The Resurrection of the Son of God*, Minneapolis 2003.
- R. van Woudenberg, *Toeval en ontwerp in de wereld*, Budel 2003.

Filosofie en ethiek

■ Thema

- Ontstaan en basis van de moraal (p. T5)
- Geweld (p. T25)
- Vrije wil en determinisme (p. T57)
- Lichaam en geest (p. T73)

► Topic

- Transhumanisme (Genesis 6:4)
- Collectieve verantwoordelijkheid (Numeri 16:27-33)
- Goed en kwaad (Deuteronomium 17:7)
- Beargumenteren dat God bestaat: kan dat? (Psalm 14:1-2)
- De ziel (Psalm 42:6)
- Het beginnend menselijk leven (Psalm 139:13-16)
- Toeval (Prediker 9:11)
- Het handelen van God (Jesaja 51:9)
- Antropisch principe (Jeremia 32:17)
- Orgaandonatie (Matteüs 7:12)

- God en de wereld (Handelingen 17:22-31)
- Erfzonde (Romeinen 5:14-21)

► Toelichting bij:

- Exodus 20:5 (collectieve verantwoordelijkheid)
- Leviticus 19:17-18 (de naaste liefhebben als jezelf)
- Rechters 17:6 ('iedereen deed wat goed was in zijn eigen ogen')
- Job 7:6 (beschikken over het eigen levenseinde)
- Job 9:22 (ook onschuldige mensen worden getroffen door ongeluk)
- Job 11:4-6 (Kun je van jezelf weten dat je rechtvaardig bent?)
- Job 28:28 (wijsheid)
- Job 39:13-17 (God heeft de wereld niet rechtvaardig geschapen)
- Spreuken 1:1-7 (wijsheid en levenskunst)

Studie- en werkmateriaal

Themaroutes

Hieronder zijn verschillende onderwerpen uitgewerkt voor verdere studie:

- Bijbel en (natuur)wetenschap
- Filosofie en ethiek
- Mensbeeld
- Spreken over God
- Omgang met de schepping
- Samenleving en maatschappij toen en nu
- Schurende teksten

Bij de belangrijkste artikelen en Bijbelteksten rond elk onderwerp zijn vragen toegevoegd die de lezer helpen om een eigen standpunt te formuleren. Het materiaal is geschikt om zelf mee aan de slag te gaan, maar ook als basis voor een groepsgesprek.

Mensbeeld

Inleiding

Wat maakt een mens tot mens? Die vraag wordt letterlijk sinds mensenheugenis gesteld. De dichter van Psalm 8 voegt er nog iets aan toe: ‘Wat is ... het mensenkind, dat U naar hem omziet?’ Met andere woorden: wat is de mens in verhouding tot God? Tegen de achtergrond van de moderne biologie kunnen we ons afvragen of een mens meer is dan verzameling cellen. Zijn wij ons brein? Heeft ons leven een doel? Hoe vrij zijn we in onze keuzes, niet alleen omtrent ons handelen, maar bijvoorbeeld ook omtrent onze (gender)identiteit? Deze route daagt je uit om over dit soort vragen na te denken, en geeft het begin van een antwoord.

- 1) Wat is een mens?
 - a. Wat zijn volgens jou eigenschappen die bij elk mens horen, los van leeftijd, geslacht, opleiding, sociale status enzovoort? Zijn die eigenschappen wetenschappelijk te bewijzen?
 - b. Lees de teksten over ‘Lichaam en geest’ (p. T73), ‘De ziel’ (Psalm 42:6) en ‘Vrije wil en determinisme’ (p. T57).
 - c. In ‘Lichaam en geest’ wordt de verhouding tussen lichaam en geest met behulp van drie beelden geschetst: een *computer*, waarbij gedachten en gevoelens tot specifieke hersenactiviteit kunnen worden herleid, een *mechanische pop*, waarbij de ziel het lichaam als een poppenspeler aanstuurt, en *deeg met zuurdesem*, een niet te scheiden twee-eenheid. Welk beeld spreekt jou het meest aan, en waarom?
 - d. In ‘De ziel’ lees je over het gevaar van onderwaardering voor het lichaam als we te veel nadruk leggen op het belang van de ziel. Vind jij dat een reëel gevaar? Waarom wel of juist niet?
 - e. In ‘De ziel’ en ‘Vrije wil en determinisme’ wordt over een ‘open’ tegenover een ‘gesloten’ wereldbeeld gesproken. Welke van die twee past het beste bij jouw wereldbeeld? Kun je daar een voorbeeld van geven?
 - f. Lees Genesis 2:7. Wat stel je je voor bij dit vers? Is wat hier gebeurt ook met natuurwetenschappelijke termen te omschrijven?
 - g. Lees Matteüs 10:28-33. Tegen wie, en over wie spreekt Jezus hier? Wat is het belangrijkste punt van deze passage?

2) Bijbels spreken over de mens

- a. Lees de teksten over ‘Adam, Eva en het ontstaan van de mens’ (p. T81), ‘Gender’ (p. T61), ‘De mens als beeld van God’ (Genesis 1:26-28) en ‘Erfzonde’ (Romeinen 5:14-21).
- b. In ‘Adam en Eva en het ontstaan van de mens’ wordt het ontstaan van de *homo divinus* als een beslissende stap in de evolutie aangeduid. Wat houdt deze stap precies in? Kun je Genesis 1-3 inderdaad op deze manier lezen?
- c. In ‘De mens als beeld van God’ komen verschillende manieren langs om de voorstelling van de mens als beelddrager te interpreteren. Welke spreekt jou het meest aan? Vallen werkelijk *alle* mensen binnen deze interpretatie? Hoe belangrijk is dat laatste punt voor jou?
- d. In ‘Gender’ wordt gesteld dat ‘er in de oudheid maar één gender was – het mannelijke – en dat vrouwen eerder werden beschouwd als ‘gemankeerde mannen’ dan als apart gender. Lees Genesis 1 en 2. In hoeverre wordt deze gedachte hier bevestigd, en in hoeverre wordt hij ontkracht? Wat voor gevolgen heeft dat voor hoe jij naar mannen en vrouwen kijkt?
- e. In ‘Erfzonde’ komt een belangrijke spanning aan de orde: aan de ene kant de gedachte dat zonde onvermijdelijk is, en aan de andere kant de overtuiging dat mensen toch verantwoordelijk worden gehouden voor hun (verkeerde) daden. Hoe ervaar jij die spanning?
- f. Lees Genesis 3 en Romeinen 5:12-21. Als jij aan een niet-christen zou moeten uit-leggen wat de begrippen ‘erfzonde’ en ‘genade’ inhouden, hoe zou je dat aanpak-ken?
- g. Lees Jakobus 3. Wat zegt de schrijver over de uitdaging om jezelf te controleren? Helpt deze tekst om een begrip als ‘erfzonde’ concreet te maken, ook in onze tijd?

3) Verder verdiepen? De volgende teksten raken aan hetzelfde onderwerp:

- a. Homoseksualiteit (p. T13)
- b. Dood en hiernamaals (p. T45)
- c. Het beginnend menselijk leven (Psalm 139:13-16)
- d. Emoties (Matteüs 22:37-38)
- e. Altruïsme en empathie (Lucas 10:37)
- f. Zelfbeeld (2 Korintiërs 12:9-10)
- g. Toelichting bij Spreuken 16:1-9 (goddelijke soevereiniteit en menselijke verantwoordelijkheid)
- h. Toelichting bij Hooglied 4:9-16 (de aantrekkingskracht tussen twee individuen)
- i. Toelichting bij Hooglied 8:1-2 (seksualiteit)
- j. Toelichting bij 1 Korintiërs 7:1-5 (Paulus’ gedachten over seksualiteit)
- k. Toelichting bij 2 Korintiërs 3:18 (door Gods Geest veranderd worden naar het beeld van Christus)
- l. Toelichting bij Kolossenzen 3:18—4:1 (maatschappelijke rolpatronen in de tijd van de Bijbel)
- m. Toelichting bij Jakobus 1:8 (dubbelhartigheid)
- n. Toelichting bij 1 Petrus 4:16 (lijden en schaamte)